

Geriye Dönük Bir Derleme: Hekimlerin Meslek Örgütünün Ovacık Altın Madeni'yle İlgili Etkinlikleri

A RETROSPECTIVE COMPILATION: ACTIVITIES
OF PHYSICIANS' ASSOCIATION REGARDING OVACIK GOLD MINE

Dr. Murat CİVANER,^a Dr. Volkan KAVAS^a

^aDeontoloji AD, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, ANKARA

Özet

Bergama'da bulunan Ovacık Altın Madeni'nin açılması ve işletilmesi, ilk ruhsat alım tarihi olan 1989 yılından bu yana ekonomik, politik, toplumsal ve çevresel boyutlarıyla kamuoyunun gündeminde- dir. Gerek çıkarılacak madenin altın olması, gerekse civar köylerde yaşayanların madenin işletilmesine karşı tepkileri ve bu çerçevede yaptıkları gösteriler nedeniyle medyanın ilgi odağı olagelen bu süreç, çeşitli çevrelerce köylülerin sağlığı açısından da tartışılmış, madenin toplum sağlığı üzerine etkileri üzerine birbirine karşıt görüş ve raporlar oluşturulmuştur. Temel olarak ilgili tartışmalar, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, çevrenin korunması gibi konulara yoğunlaşmakla birlikte, bölgede yaşayan insanların kendi yaşamları üzerinde inisiyatif sahibi olma hakkı gibi toplumsal boyutlarda da yürütülmüştür. Tıp tarihi açısından baktığımızda, toplum sağlığını ilgilendiren bu konuda, mesleki sorumluluklarından biri toplum sağlığını korumak, diğeri sağlık ortamını iyileştirmek için politikalar önermek olan hekimlerin nasıl bir tepki verdiğini araştırmak önemli görünmektedir. Çalışmanın amacı, hekimlerin ülkemizdeki meslek örgütü ve dolayısıyla temsilcisi konumunda olan Türk Tabipleri Birliği'nin (TTB) bu konudaki etkinliklerini araştırmak, ilgili etkinliklerin nedenlerini tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Hekimler, birlik, hekimin rolü, çevre ve toplum sağlığı, altın

Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2006, 14:150-154

Abstract

Opening and operating processes of Ovacık Gold Mine in Bergama have been in the public agenda with its economical, political, social and environmental dimensions, since 1989, the date the mining corporation got the license. This process, which has become a focus of interest for media because of the opposition of settlers from nearby villages and demonstrations made by them in this respect, had been deliberated regarding the villagers' health conditions and conflicting views and reports upon the affects of the mine on the community have been created. Although, basically, deliberations have focused on the right to live in a healthy environment and protecting it, they also have been conducted in regard with social dimensions such as people living in the region having the right to keep the initiative on their own lives for themselves. When considered from the point of history of medicine, it is important to assess the reactions of physicians, one of whose professional responsibilities is to protect public health and the other of which is to suggest policies for promoting healthcare environment. The aim of this study is to assess the activities of Turkish Medical Association (TMA), which is the organization, hence the representative institution of all physicians in Turkey, and discuss the reasons beneath so-called activities.

Key Words: Physicians, association, physician's role, environment and public health, gold

Tarihçe

Bergama'da bulunan Ovacık Altın Madeni'nin açılması ve işletilmesi, ilk ruhsat alım tarihi olan 1989 yılından bu yana ekonomik, politik, toplumsal ve çevresel boyutla-

ıyla kamuoyunun gündeminde- dir. Gerek çıkarılacak madenin altın olması, gerekse civar köylerde yaşayanların madenin işletilmesine karşı tepkileri ve bu çerçevede yaptıkları gösteriler nedeniyle medyanın ilgi odağı olagelen bu süreç, çeşitli çevrelerce köylülerin sağlığı açısından da tartışılmış, madenin toplum sağlığı üzerine etkileri üzerine birbirine karşıt görüş ve raporlar oluşturulmuştur. Temel olarak ilgili tartışmalar, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, çevrenin korunması gibi konulara yoğunlaşmakla birlikte, bölgede yaşayan insanların kendi yaşamları üzerinde inisiyatif sahibi olma hakkı gibi toplumsal boyutlarda da yürütülmüştür.

Geliş Tarihi/Received: 28.03.2006 **Kabul Tarihi/Accepted:** 10.04.2006

Bu çalışma, 10-13 Mayıs 2005 tarihlerinde Manisa'da düzenlenen IV. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'nde sözlü olarak sunulmuştur.

Yazışma Adresi/Correspondence: Dr. Murat CİVANER
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi,
Deontoloji AD, 06100, Sıhhiye, ANKARA
mcivaner@gmail.com

Copyright © 2006 by Türkiye Klinikleri

Sürecin başlangıç noktası, 1989 yılında Eurogold isimli çokuluslu bir şirketin Bergama'da, Ovacık, Narlıca ve Çamköy köyleri arasında altın bulunduğunu belirterek T.C. Maden İşleri Genel Müdürlüğü'nden ruhsat almasıdır.¹ Madenin yakınındaki 11 köyde yaşayan insanlar, çevrelerinin, yaşadıkları yerin, geçim kaynakları olan tarım sektörünün, doğal kaynakların ve sağlıklarının risk altında olduğu, kendi görüşlerinin alınmadığı, bölgenin kaynaklarının çok uluslu şirketlere sömürüldüğü gerekçeleriyle madenin açılmasına karşı çıkmışlar ve çeşitli eylemlerle seslerini duyurmuşlardır. "Sivil itaatsizlik" eylemlerinden ulusal ve uluslararası yasal yolların kullanılmasına (ve hatta tüketilmesine) kadar pek çok boyut taşıyan bu eylemler, biçimleriyle de oldukça ilgi çekmiştir. Madenin açılmasından bu yana geçen 16 yıllık süre içinde, yoğunluğu değişmekle beraber basın yayın organlarında kendine yer bulan "Bergama Köylüleri"nin bu uzun mücadele maratonu bugün de devam etmektedir.

Madeni işletecek olan şirket ise, süreç boyunca, sırasıyla Normandy ve Newmont olarak isim değiştirmiş, 2005 yılında ise Koza Madencilik şirketi tarafından satın alınmıştır. Şirket kendisini şöyle tanıtmaktadır.²

"Koza Altın İşletmeleri A.Ş., ülkemizdeki altın madenlerini aramak ve işletmek üzere %100 Türk sermayesiyle kurulmuş bir Türk Şirketi'dir. Koza Davetiye Mağaza İşletmeleri ve İhracat A.Ş. ve Koza-İpek Holding A.Ş. firması, Mart 2005'te, Normandy Madencilik A.Ş.'nin bütün hisselerini Newmont Mining Corporation şirketinden satın aldı. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez bir Türk şirketi altın üretimini gerçekleştirmiş olmaktadır.

Şirketin bünyesindeki İzmir - Bergama - Ovacık altın madeni, ülkemizdeki büyük altın potansiyelinin ülke ekonomisine kazandırılmasında anahtar konumunda olup Türkiye Cumhuriyeti'nin işletilen ilk altın madenidir. Yine Şirketimiz tarafından işletme yatırımlarına devam edilmekte olan Gümüşhane-Mastra altın madeni, Ovacık'tan sonra ikinci Türk altın madeni olma yolunda hızla ilerlemektedir.

Ülkemizin her yöresinde maden arama programı mevcut olan Şirketimizin amacı, Türkiye'nin önemli bir altın üreticisi olmak, bilinen en iyi teknolojiyi kullanarak altın madenciliği endüstrisinin gelişmesine ve Türk ekonomisine katkıda bulunmak, dünyada mevcut en yüksek çevre standartlarını uygulamaktır."

Konunun yasal boyutu incelendiğinde özetle, çeşitli yargı organlarınca toplum sağlığına aykırılık ileri sürülerek madenin çeşitli kereler kapatılmasına karar verildiği, kapatma kararları sonrasında ise kanun hükmünde kararname, Bakanlar Kurulu kararları, İl İdare Kurulu kararı, valilik oluru gibi çeşitli mekanizmalarla madenin tekrar açıldığı görülmektedir.³ 27.5.2004 tarihli kapatma kararından sonra yaşanan süreç, bu türden uygulamalara örnek oluşturabilir: Maden İzmir 3. İdare Mahkemesi'nin bu tarihte verdiği karar sonucunda kapatılmış, ancak 27 Ekim 2004'te İzmir İl İdare Kurulu'nun verdiği ruhsatla tekrar açılmıştır. Bu kararın arkasında, ABD Büyükelçisi'nin Bayındırlık ve İskân Bakanı'na bir mektup yazarak bir ABD şirketi olan Newmont Madencilik'e izin verilmesini istemesinin bulunduğu ileri sürülmüştür.⁴

Tıp tarihi açısından baktığımızda, toplum sağlığını ilgilendiren bu konuda, mesleki sorumluluklarından biri toplum sağlığını korumak, diğeri sağlık ortamını iyileştirmek için politikalar önermek olan hekimlerin nasıl bir tepki verdiğini araştırmak önemli görünmektedir. Çalışmanın amacı, hekimlerin ülkemizdeki meslek örgütü ve dolayısıyla temsilcisi konumunda olan Türk Tabipleri Birliği'nin (TTB) bu konudaki etkinliklerini araştırmak, ilgili etkinliklerin nedenlerini tartışmaktır.

Gereç ve Yöntemler

Araştırmanın tipi retrospektiftir. Hekimlik meslek örgütünün madenin ruhsat aldığı 1989 yılından 2005 yılına dek gerçekleştirdiği etkinlikler, temel olarak iki kaynak kullanılarak araştırılmıştır.

1. TTB ve İzmir Tabip Odası Çalışma Raporları: İncelenen dönemde TTB, 1992-2003 yılları

arasını kapsayan 12 çalışma raporu yayımlamıştır. Bu raporlar, basın açıklamaları, hazırlanan raporlar, katılan ya da düzenlenen toplantılar, yürüyüşler, gazete ilanları, ödüller, ziyaretler ve müdahil olunan yasal süreçler açısından taranmıştır. İzmir Tabip Odası, madenin bulunduğu bölgeye yakın ve yaşanan sürece başından beri müdahil olması nedeniyle, diğer odalar arasında bu konu bağlamında özellikli bir yere sahiptir; bu nedenle Oda'nın aynı döneme ait çalışma raporları da incelenmiştir.

2. İnternet kaynakları: Hürriyet, Radikal, Vatan, Milliyet, Akşam, Evrensel ve Sabah gazetelerinin arşivleri, NTVMSNBC gibi haber sayfaları, "Bergama", "Ovacık", "altın" ve "maden" sözcükleri kullanılarak internet sayfalarından taranmış ve Türk Tabipleri Birliği'nin etkinlikleri araştırılmıştır. Yanısıra, TTB, Türk Dişhekimleri Birliği, Türk Eczacıları Birliği, Türk Veteriner Hekimleri Birliği, İzmir Tabip Odası, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği ve bağlı Odaların internet sayfaları taranmıştır. Ayrıca Google arama motorunda aynı sözcükler kullanılarak ilgili olabilecek sayfalar gözden geçirilmiştir.

Bulgular

TTB, hekimlerin meslek örgütü olarak bu konuda neden taraf olunduğunu, iki belgede aşağıdaki biçimde açıklamaktadır:

"Hekimler insan sağlığını doğrudan ilgilendiren konuların yanı sıra çevreyi etkileyebilecek her türlü risk ve olası sonuçlarıyla da ilgilenirler. Doğanın dengesinin bozulması insan sağlığını da etkileyen sonuçlar doğurur."⁵

"Türk Tabipleri Birliği, kuruluş yasasında da yer verildiği gibi halkın sağlığı ile ilgili başlıklarda çalışmalar yürütür. Bu çabaları yürütürken TTB için temel ilkeler; konunun bilimsel, objektif, analiz eden ve öneriler getiren bir zemine oturtulmasıdır. Uzun yıllardır işletmeye açılma çalışması yürütülen "Bergama Ovacık Altın Madeni" işletmeye açıldığında insan ve çevre sağlığı üzerinde oluşturacağı olası etkileri ve yaratacağı riskler düşünülerek bir değerlendirme raporu hazırlanması gereği duyulmuştur."⁶

Yukarıdaki alıntıda sözü edilen 6023 sayılı ve 1953 tarihli TTB yasasında, meslek örgütüne halk sağlığı alanında belli sorumluluklar yüklenmiştir.⁷

"m.1 Türk Tabipleri Birliği; tabipler arasında mesleki deontolojiyi ve dayanışmayı korumak, tabipliğin kamu ve kişi yararına uygulanıp geliştirilmesini sağlamak (...) amacıyla kurulmuş kamu kurumu niteliğinde mesleki bir kuruluştur.

m.4 Birlik, aşağıda yazılı hizmetleri yapmakla mükelleftir:

a) Halk sağlığına ve hastalara fedakârlık ve feragatle hizmeti ideal bilen meslek geleneklerini muhafaza ve geliştirmeye çalışmak,

c) Halkın sağlığını korumaya (...) çalışmak,"

TTB bu gerekçelerle, 1992 yılında İzmir Tabip Odası Halk Sağlığı Bürosu'nun Bergama'ya düzenlediği gezi ile başlayan çeşitli etkinlikler düzenlemiş, bunun yanısıra Türk Eczacıları Birliği, Barolar Birliği, sendikalar, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği ve üniversitelerden bilim insanları ile birlikte çeşitli ortak etkinliklerde yer almıştır. Düzenlenen ve katılan etkinlikler Tablo 1'de görülmektedir.

Tartışma

Bir insanlık hakkı olan "çevre hakkı" ilk kez 1972'de Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı sonucunda yayımlanan Stockholm Bildirgesi'nde yer almıştır.⁸ Türkiye'nin de taraf olduğu birçok uluslararası belgede çevre hakkının varlığı ve kapsamı tanımlanmıştır. Bunlardan 1990 yılında yayımlanan "Bergen Sözleşmesi" (BM Avrupa Ekonomik Komisyonu Çevre ve Kalkınma Konferansı Sonuç Bildirgesi), belirli bir bölgeye işletme kurma, bölge doğal kaynaklarını kullanacak girişimlerde bulunma ve bölgenin çevresel yapısında değişikliğe yol açacak yatırımlar yapma gibi konularda yöre halkına danışma gereğini ve eğer yöre halkı istemiyorsa işletmelerin açılmamasını gündeme getirmiştir.¹⁶ Ayrıca, gelecekte oluşabilecek 'risk' kavramı üzerinde durularak olası risklerin bile bir işletmenin açılmaması için yeterli neden sayılabileceği, bildirgelerde ilk kez belirtilmiştir. Benzer şekilde, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56. maddesinde de "Herkes sağlıklı

Tablo 1. TTB'nin Ovacık Altın Madeni'ne yönelik etkinlikleri (1989-2005).

Basın açıklamaları	16/01/1998-Basın toplantısı 01/02/2001-"Hekimler Neden Altın Madeninin İşletilmesine Karşı?" 02/03/2001-"Bergama Ovacık Altın Madeni ve TTB raporu hakkında" 03/04/2002-"Bergama'da Anayasa ihlali" (TMMOB ile beraber) 03/11/2004-İzmir Tabip Odası ELELE Hareketi'nin Basın Toplantısı 19/01/2005-"Bergama Köylülerine Sahip Çıkıyoruz" (TMMOB ile beraber) 03/03/2005-İzmir Tabip Odası ELELE Hareketi'nin Basın Toplantısı
Rapor	08/02/1995-İzmir Tabip Odası Halk Sağlığı Bürosu-"Altın Madeni ve Halk Sağlığı İlişkisi" 2001-TTB Bergama Raporu-"Siyanür Liç Yöntemiyle Yapılan Altın Madencilikinin İnsan ve Çevre Sağlığı Üzerindeki Etkileri ve Bergama-Ovacık Altın Madenin Yaratacağı Risklerin Değerlendirilmesi" 16/04/2003-İzmir Tabip Odası Hukuk Bürosu Raporu 2004-TTB Halk Sağlığı Kolu-"Madenler ve Sağlık"
Ziyaretler	29/11/1992-İzmir Tabip Odası Halk Sağlığı Bürosu'nun Bergama gezisi 26/7/2000-Bergama köylülerinin TTB'yi ziyareti 11/10/2000-İzmir Tabip Odası'nın Bergama gezisi 8/3/2003-14 Mart haftası etkinlikleri çerçevesinde İzmir Tabip Odası'nın Bergama ziyareti 27/6-27/2004-TTB Halk Sağlığı Kolu'nun düzenlediği 16.Gezici Eğitim Semineri çerçevesinde Ovacık Altın Madeni ziyareti.
Ödüller	25/5/1997-İzmir Tabip Odası'nın "Siyanürlü Altına Hayır" Bergama Gezisi ve Bergama halkına TTB ödülünün verilmesi 22/4/2001-Bergama halkının "Kuvayi Milliye" yürüyüşüne verdiği destek için TTB'ye ödül vermesi
Toplantılar	13/1/1998-Meslek birlikleri ile toplantı 13/09/2000-Elektrik Mühendisleri Odası'nda İzmir Tabip Odası'nın insiyatifi olan İzmir, Bergama, Eşme, Sivrihisar ELELE HAREKETİ toplantısı 07/10/2000-İzmir Tabip Odası'nda İzmir, Bergama, Eşme, Sivrihisar ELELE Çalışma Grubu'nun toplantısı 17/10/2000-İzmir Tabip Odası'nda Siyanürlü Altın Madencilik Forumu 28/02/2001-Bergama Çamköy'de İzmir Tabip Odası Yönetim Kurulu Toplantısı 20/12/2001-İzmir Tabip Odası'nda Hekim Meclisi Toplantısı, "Bergama'daki Son Hukuksal Gelişmeler" Ayrıca, çeşitli meslek birliklerinin düzenlediği Bergama-Ovacık Altın Madeni konulu toplantılara İzmir Tabip Odası ve TTB adına katılım
Gazete ilanı	14/1/1998-Eurogold firmasıyla ilgili açıklama: "İlgili şirketin gazetelere ilan vermeye başlaması üzerine Reklam Kurulu nezdinde girişimlerde bulunmanın yanı sıra, diğer meslek birlikleriyle ortak gazete ilanı verilmiştir."
Yürüyüşler	26/09/2000-İzmir Tabip Odası'nın düzenlediği "Bergama Yürüyüşü"

ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir." denmektedir. Çevre sağlığını etkileyen olgular, doğaldır olarak insan ve toplum sağlığını da etkiler; bu yönüyle hekimleri doğrudan ilgilendirir. Bu açıdan bakıldığında TTB, sahip olduğu konumdan doğan sorumluluk ile Ovacık Altın Madeni'nin işletilmesine insan sağlığına zararlı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Yanısıra, ülkemizdeki hekimlerin meslek örgütü olarak, konunun sadece "sağlık ve sağlık politikaları" boyutu ile ilgili değil, aynı zamanda "temel insan hakları", "demokratik ve adil bir toplum talebi" ve "bağımsızlık" boyutları alanında da taraf olmuştur. TTB bu tavrını, hekimliğin bilimsel yönü yanında toplumsal, politik ve ekonomik yönlerinin dikkate alınması gerekliliği ve bir toplumsal örgüt olma sorumluluğuna dayandırmıştır. Bu anlamda hekimlerin mesleklerinin gereğini yerine getirdikleri söylenebilir.

İnsanlık tarihinin binlerce yıllık deneyimi sonunda artık bugün, insanlar kendi yaşadıkları topraklar ve onun üzerinde geliştirdikleri yaşam kültürü üzerinde söz söyleme ve bu konuda belirleyici olma hakkına sahiptir. Yazının sonunda yer alan ve madene komşu bir köyde dikilmiş olan "17 Köy Kitabesi"nde de belirtildiği gibi Ovacık Altın Madeni çevresinde yaşayanlar madenin işletilmesini istemedikleri için, bu koşullarda madeni işletmek çevre hakkının ihlal edilmesi ve bölgede yaşayan insanların kendi hayatları üzerinde söz sahibi olmasının engellenmesi anlamına gelecektir. TTB'nin tutumu, hem toplum sağlığını korumak, hem de insanların kendi sağlıklarını doğrudan ilgilendiren bir konuda "aydınlatılmış onam" *vermemelerini* dikkate almak anlamında hekimlik mesleğinin temel değerleriyle örtüşmektedir.

17 Köy Kitabesi⁹

Üzerinde durduğunuz bu topraklar, Pınarköy, Kurfalı, Bozköy, Sarıdere, Eğrigöl, Ovacık, Çaltıbahçe, Narlıca, Çamköy, Tepeköy, Yalnızev, Küçükaya, Süleymanlı ve Aşağıkırıklar köylülerine aittir. Bu topraklar yediverendir. Ovasında kar gibi pamuk, altın gibi buğday, kehribar gibi tütün, dağlarında vakur çam ve meşeler, derelerinde serin çınar gölgeleri uzanır. Eteklerindeki zeytin ağaçları tarihle yaşittir. Narına, üzümüne doyamazsınız; tatmadan dönmeyiniz. Topuğunu yere vursan gürlü gürlü su çıkar. Şifalıdır, akli düzeltir, bedene sağlık verir. Topuğunu biraz daha sert vurursan yeryüzüne türlü maden saçılır. Zenginliktir. Kleopatra'nın güzelliğinde buraların çamuru var. Pergamon kağıdı buralıdır; kralları dolaştı, antlaşmaları mühürledi, sevgi, sözleri taşıdı ve gümüş sandıklarda saklandı. Onların kütüphanesini İskenderiyeliler yüzyıllarca okudu, heykeltıraşlarını, heykellerini, tiyatroları. Burada yaşayanlar dürüst, çalışkan insanlardır, başka topraklarda gözleri yoktur. Konukseverdirler. Konuklarında din, dil, ırk cinsiyet, milliyet ayrımı yapmazlar. Dostlarını da düşmanlarını da unutmazlar. Barışseverdirler. Aç gözlü Avrupalıların, Amerika yerlilerine altın için neler yaptıklarını yeni duydular. Şimdi onlar, her akşam topraklarıyla, hayvanlarıyla, ağaçlarıyla ve birbirleriyle vedalaşarak yatıyorlar ama uyuyamıyorlar. Hayata karşı altın diyen aç gözlü Avrupalıları sevmiyor, onları konuk saymıyor ama diğer Batılıları hemşehri sayıyorlar. Altını biliyorlardı ama siyanürü yeni öğrendiler; özenle taşıdıkları altınlarını, siyanürü öğrenince yere attılar. Onlar buğdayın, ayçiçeğinin, tütünün sarı altın; pamuğun beyaz altın, zeytinin siyah altın olduğunu biliyorlar. Onlar, buralardan gidip kaybolmak ya da burada kalıp ölmek istemiyorlar. Onlar bu sıralar hayli öfkeli. Siyasi umut tacirlerinin ilgisizliğine kızgın. Karagün dostlarının duyarsızlığına kırgın. Onlar bu sıralar hassaslar. Bir bakışta dostu düşmanı ayırıyorlar. Dost olarak geldinse onlarla tanış, onları dinle, onlarla uzun uzun konuş. Dost değilsen hemen buradan uzaklaş. Bu insanlar hayatı ve hayatları olan doğayı çok seviyorlar. Onlar bilirler ki; ölümler altın takmaz. Biz bu insanları böyle gördük; böyle tanıdık; böyle anladık ve böyle yazdık...18 Mayıs 1997

KAYNAKLAR

1. TMMOB Çevre-Jeoloji-Kimya-Metalurji Mühendisleri Odaları. Bergama-Ovacık Altın İşletmesi Girişimi Konusunda TÜBİTAK-YDABÇAG Uzmanlar Komisyonu Raporu'nun Eleştirisi, Aralık 2001, Ankara.
2. Koza Altın İşletmeleri A.Ş. internet sayfası. <http://www.kozagold.com/koza/koza/turkish.htm> (Erişim tarihi: 27/03/2006).
3. Özkan N. ABD, Bergama'yı arka bahçesi mi sanıyor? Günışığı aylık hukuk dergisi, <http://www.gunisigihukuk.com/abd-bergama.html> (Erişim tarihi: 27/03/2006).
4. Radikal gazetesi, 28/01/2005. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=141698> (Erişim tarihi: 27/03/2006).
5. 02/03/2001 tarihli basın açıklaması http://www.ttb.org.tr/BASIN/mart01/02_0.html (Erişim tarihi: 27/03/2006).
6. Siyanür Liç Yöntemiyle Yapılan Altın Madenciliğinin İnsan ve Çevre Sağlığı Üzerindeki Etkileri ve Bergama-Ovacık Altın Madeninin Yaratacağı Risklerin Değerlendirilmesi. Türk Tabipleri Birliği Bergama Raporu, 2001. <http://www.ttb.org.tr/bergama/index.html> (Erişim tarihi: 27/03/2006).
7. Güler M. Hekimler ve Tabip Odası Yöneticileri için Mevzuat. Türk Tabipleri Birliği yayını, 3.baskı, Ankara, 2001.
8. Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı Stockholm Bildirgesi, 1972. http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/yirminci-yuzyilda/insan_cevresi.htm (Erişim tarihi: 27/03/2006).
9. 17 Köy Kitabesi. http://www.jmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30 (Erişim tarihi: 27/03/2006).